

Ion VIANU

Amor intellectualis

Romanul unei educații

POLIROM

2021

Cuprins

Capitolul I. Pomul de Crăciun.....	7
Capitolul II. Noi suntem noi și nimeni alții.....	35
Capitolul III. Cea mai frumoasă meserie.....	185
Capitolul IV. Catamneza.....	291

Autoanaliza tardivă a lui Papu este pătrunzătoare. Smulgerea din copilărie poate fi teribilă atunci când această vârstă a fost protejată de o visare intensă. Care vor fi fost cauzele, altele decât cele exterioare (livada minunată, biblioteca prințului Callimachi), care l-au închis pe copilul Edgar în coconul fermecat al visării, din care s-a smuls doar cu un enorm efort și cu durere? Din fericire, intelectul lui strălucit l-a ajutat să preîntâmpine haosul pe care realitatea nemijlocită i-l oferea. Pentru el, această pavază s-a numit cultură, și a fost capabil să atingă formele ei cele mai înalte, devenind nu un simplu registrator al ideilor, ci un personaj original, capabil să redea conținuturi sublime într-o formă și o versiune proprii. Dar descoperindu-le tardiv, la o vârstă când chiar eroul acestor pagini, domnul Papu, începea să fie atins de aripa cenușie a bătrâneții, aceste prețioase mărturisiri despre sine m-au făcut să înțeleg că solidaritatea pe care, copil fiind, o încercam față de el pornea din faptul că simțeam copilul în adultul căruia îi revenea dificila obligație a aprinderii stelei de Crăciun. Și acest copil nu era un rest netrebnic al ființei, ci lucrul cel mai prețios, fără de care intelectul lui nu ar fi putut fi alimentat de acel entuziasm mișcător.

Nu vreau să insist aici asupra carierei lui intelectuale, asupra măștrilor pe care i-a avut, asupra călătoriilor care l-au format. Dintre profesori, vreau totuși să spun că unul anume a avut asupra lui o influență preponderentă, și acela a fost T., nu numai pentru că aveau, până la un punct, *formae mentis* apropiate, ci și pentru că soarta îi așezase în apropiere. În convorbirile adunate pe care le citez, Papu nu încetează să-și aducă prinosul de recunoștință dascălului și îndrumătorului său. Relația lor trebuie să fi fost mult mai complicată însă. Într-un volum de memorii, rămas inedit, dar din care găsesc la pagina 220 a culegerii amintite, un pasaj: în închisoare fiind, în 1964, cu puțină vreme înaintea eliberării, a aflat despre moartea profesorului său: „...Ca o favoare, începuse să ni se împartă zilnic și ziarul în celulă – bineînțeles, *Scântea*. În dimineața aceea, primul lucru pe care-l zăresc mare în ziar: «Moartea lui Tudor Vianu», împreună cu fotografia defunctului. «Am să mor și

ai să plângi.» De ce mi-am amintit subit de aceste cuvinte pe care, cu ani în urmă, mi le-a adresat fugitiv mie, după ce am ieșit, împreună, de la cursuri? Emoția durase pe atunci numai o clipă, fiindcă profesorul se încase imediat într-o vorbire neutră și în glume. Acum însă, de unde mă aflu, neștiutor de atâta amar de vreme dacă ai mei mai trăiau sau nu, vestea faptului, de astă dată ireversibil, s-a implântat pe o arie mai largă a tristeții. Ea se află însă compensată de emoția adânc mișcată a faptului că, după ce și-a rupt de lume existența, Tudor Vianu a venit să-și ia rămas-bun de la mine. Înseamnă că legătura noastră a fost nu numai autentică, ci și neîntreruptă, chiar când ne aflam departe unul de altul, implicați acum în opusele versante ontologice, ale vieții și ale morții. M-am stăpânit. N-am vrut să plâng spre a spori și mai mult tristețea altor deținuți cu mine, la Gherla. În singurătatea ei, numai inima a plâns.

Legătura lui cu T. a fost fructuoasă, nu mă îndoiesc, și de multe ori au trăit împreună descoperiri extraordinare, frumosul etern, noblețea ideilor. Papu a simțit că se „disciplinează”. Alții îi oferiseră mijloacele de a o face, la un nivel inferior. Acum, disciplina se instala la nivelul înalt. În cuvântul „disciplină” este inclus „discipol”: ceea ce, alături de cunoștințe, trebuie să oferi învățacelui pentru ca el să devină, într-o zi, un maestru. Dar „disciplină” este și un termen care, în limbajul călugărilor catolici, indică, prin metonimie, instrumentul cu care se obține disciplina: un bici, compus din fire de sfoară împletite, un fel de „pisică cu nouă cozi”. Aceste instrumente slujesc pentru flagelare sau autoflagelare. Discipolul însuși sau maestrul le folosesc cu măsură, dar și cu asprime, întru mortificare, întru pedepsirea cărnii păcătoase care se împotrivește progreselor intelectuale și spirituale. Dar nu disciplina, fie și cu multe cozi, este principalul izvor al suferinței discipolului. Dorința lui de libertate doare mai tare. Orizontul libertății se îndepărtează pe măsură ce ucenicul învață; dincolo de această zare, în sfârșit, ucenicul va deveni el însuși maestru și va putea, fie și printr-un act de violență, să rupă firele care-l leagă, precum o barcă de chei, de maestru. Și uneori numai moartea învățătorului va aduce atât de dorita

și de temuta libertate. De aceea, în plânsul interior al domnului Papu, acolo în temniță, se va fi ascuns și o umbră de nădejde.

„...Așa credeți dumneavoastră, cei tineri, și-așa cred cei ce nu l-au avut pe Tudor Vianu în preajma lor ca profesor”, exclamă Papu (întrebat fiind de Victor Niță despre lumina binefăcătoare pe care o răspândea acesta din urmă); „dar de câte ori nu m-a strivit, realmente, copleșitoarea sa personalitate! Mă stimula, mă încuraja și, în același timp, mă strivea. Era un fel al lui de-a fi. Credeam că niciodată n-am să ajung să-i seamăn... [eram]”, spune Papu, „un student, un timid, fără încredere în el însuși, un om care mai mult visa decât acționa. Și, dintr-odată, această forță copleșitoare, Vianu, care m-a adunat cu durere, parcă de multe ori trebuia să reteze din mine, și mă durea această continuă retezare. Dar am rezistat, incredibil, pentru că îl admiram și iubeam”. Omul care face aceste declarații are șaptezeci și cinci de ani! Pe deplin eliberat, mărturisește, în sfârșit, nemărturisibilul. Și va reuși, abia acum, să scrie cărți admirabile: *Călătoriile Renașterii*, *Barocul ca mod de existență* și câte altele. Poate nu ar fi reușit să le scrie, dacă T. ar fi continuat să-l „copleșască” trăind.

Interviurile pomenite mă trimit la o amintire personală, mult posterioară momentului în care se găsește povestirea mea. În 1964, T. murise, domnul Papu ieșise din închisoare. I-am făcut o vizită. Căsătorit, nu mai locuia în strada Polonă, ci în casa preotului Andreescu, socrul său. Întâmplător, casa parohială era tot o casă fără etaj, în curtea bisericii Dorobanți. „Prezbiteriul” i se mai spunea casei de către amicii domnului Papu, accentuând că romano-catolicul se căsătorise cu fiica unui preot ortodox și trăia în casa lui. Camerele aveau tavanele joase, ca în Polonă; priveai direct în curtea bisericii, către clopotniță; același fum des și inecăcios al țigărilor de foi de proastă calitate plutea în aer. Aceleași cărți grele zăceau în rafturi și pe jos. Domnul Papu era mai mult decât senin; era vesel. Nu numai că nu-l zdrobise închisoarea; dimpotrivă, avea mai multă energie. Felul lui de-a fi, copilăresc, se estompase. Mintea îi era plină de proiecte, se pregătea să scrie cărți importante. Fusese

dat afară din Universitate, firește; trăia acum din traduceri și referate. Dar nu părea să sufere. Încercarea închisorii îi dăduse energii noi. Nu se împiedica, în realizarea planurilor lui, de amănunte minore, cum ar fi fost să redevină profesor (și, într-adevăr, niciodată nu a mai fost numit profesor; era plătit „cu oră”, la Universitatea Populară, la Institutul de Teatru). Cel covârșit acum eram eu. Moartea lui T. mă încârcase cu o răspundere grea. T. lăsase o importantă arhivă: scrisori, manuscrise, fotografii, documente diverse, care trebuiau puse în ordine. Trebuiau publicate operele lui complete. Ideea că această sarcină era a mea nu mă părăsea; în același timp, nu mă simțeam în stare să o îndeplinesc. Și aveam un car de planuri de viață. Năzuiam spre împlinire, fizică, profesională, amoroasă. Fiul nostru cel mare, Ștefan, avea mai puțin de un an și creșterea lui mă pasiona. Amintirea lui T., datorită căreia el era un fel de contrapondere la vitalitatea mea în expansiune. Presupun că domnul Papu a perceput contradicția în care mă găseam. „Domnule Ionel (așa-mi spunea el mie), dar dumneata trebuie în primul rând să trăiești pentru dumneata, pentru tatăl dumitale vei face atât cât vei putea.” Vorbele lui m-au făcut să mă simt ușurat; avea dreptate, perfectă dreptate! Și, într-adevăr, au apărut și cei care s-au ocupat de arhivă, și editorii operelor, aceștia din urmă chiar dintre oamenii apropiați mie; Geamănul, Gelu Ionescu, Sorin Alexandrescu au fost editorii primelor volume, înlocuiți de alții pe măsură ce ei aveau să emigreze, în următorii ani. O reputație postumă trebuie ajutată, dar cei dispăruți își păstrează capacitatea de-a atrage, forța de seducție. Un mort nu este o ființă total neputincioasă. Domnul Papu îmi produsese implicit aceste reflecții și mă eliberase parțial de teribila obligație care simțeam că îmi revine. Din casa parohială am ieșit înseninat, mai încrezător în mine. Dar nu-mi dădusem seama – fiindcă nu aveam destulă experiență în psihologia practică – ce atinsese atât de precis domnul Papu în sufletul meu. Problema nu era numai a mea, era și a lui. Numai citind, după zeci de ani, rândurile de mai sus am putut avea confirmarea. Influența lui T. îi era în același timp necesară ca aerul, ca lumina, dar avea nevoie și de

libertate. Cu această contradicție, nevoia de maestru și aspirația de-a te elibera de el, trebuie să trăiești. Aceasta este calea individuației.

Mai exista ceva în viața lui Papu, un mister, care era în același timp un secret știut de toată lumea. Domnul Papu era evreu. Sau, în tot cazul, evreu după tată. Când spun „evreu”, mă refer la familia din care provenea, și în nici un caz la religie. Este primul lucru pe care-l spune N. Balotă în *Caietul albastru*, în pasajul pe care-l consacra lui Papu.

A fost convertit la catolicism de Vladimir Ghika, nu încapă îndoială, o știu de la cei care-i frecventau pe amândoi prin 1949-1952. Creștin însă era mai de mult. Prietena Dorana Coșoveanu, care a copilărit pe strada Caragea-Vodă, de fapt chiar în curtea bisericii Precupeții Noi (mama ei fiind directoarea școlii alăturate), mi-a povestit că un bărbat mic de stat, cu ochii aprinși venea duminică de duminică la „Precupeți”, unde urmărea slujba cu o intensitate ce li se părușe deosebită celor din cartier. Se spunea despre el că era un evreu convertit; era privit ca un ins misterios și patetic. Mai târziu, tot Dorana l-a văzut la biserică din Polonă, o biserică greco-catolică, confiscată în 1948 de ortodocși, atunci când Biserica Unită a fost desființată. Nu i-a fost greu prietenei mele, mai târziu, să-l recunoască pe Papu – asistent universitar – și să-l identifice cu omul ardent de la Precupeții Noi și din Polonă. Convertit mai întâi la ortodoxie, pe Papu l-a respins, poate, conformismul Bisericii sub comunism. Sau, mai probabil, idealul cultural al ortodoxiei nu corespundea cu orizontul lui deschis către umanismul apusean. Întâlnirea cu Vladimir a suprapus în mod fericit nevoia lui de Dumnezeu cu idealul lui intelectual. Devoțiunea i-a sporit enorm. Cei ce și-l amintesc spun că se împărtășea cu pasiune, Sfintele Daruri le primea cu o lăcomie extatică. Eu nu l-am văzut în această postură, dar am asistat, mai târziu, la Cairo, într-o biserică de rit copt, la liturghia de duminică: când preotul ieșea din altar, pentru împărtășanie, oamenii deșertului, cu fețe negre de beduini, purtând cu mare demnitate, ca niște crai de la Răsărit, galabieh-uri albastre pe trupurile lor înalte, se luminau, surzând larg cu dinții albi, fericiți,

simțind ca pe un fapt fizic Prezența Divină. La fel ca acei beduini, primind misterul Prezenței Reale cu entuziasm infinit (nu ca pe un ritual învechit venit din moși-strămoși, ci ca pe o descoperire și redescoperire continuă, de neofit), trebuie să fi fost și domnul Papu.

...Trebuie să mă întorc la copilăria lui. În cursul uneia dintre lecțiile de latină, deviind puțin de la subiect – care era, în ziua aceea, nu știu ce aridă regulă de sintaxă –, am început să vorbim despre Imperiul Roman și despre fastul curții cezarilor. „Am avut întotdeauna o pasiune pentru splendoarea lumii antice”, mi-a spus domnul Papu. „Când eram mici, sora mea Letiția și cu mine scoțeam perdelele de catifea de la ferestre și ne învăluiam în ele ca într-o purpură imperială. Ne jucam de-a împăratul și împărăteasa romanilor; eu îmi puneam pe cap o cunună pentru a imita cununa de pe creștetul imperial”. Nu era obiceiul domnului Papu să facă astfel de mărturisiri, am fost mirat. Nu știu când, odată, am făcut această apropiere: devoțiunea lui romano-catolică avea ceva de-a face cu fastul imperial. Papalitatea i-a moștenit pe cezari. A inversat morala orgolioasă, necruțătoare a imperiului, dar i-a moștenit fastul. Cine merge la Roma (domnul Papu făcuse studii la Florența, vizitase Cetatea eternă), cine vede prodigioasa eleganță, grandoarea pieței și bazilicii Sfântului Petru, muzeele și camerele vaticane cu frescele lor, nu se poate îndoii de pretenția, justificată, a papalității de-a păstra măreția, inversând sensul cultului: somptuozitatea care proslăvea pe omul-zeu, împăratul, preamărește acum pe Dumnezeu făcut om, pe Iisus Hristos, a cărui glorie ne va însoți până la sfârșitul lumii. Trăirea concretă a măreției romane trebuie să fi justificat în ochii domnului Papu jocurile copilăriei, somptuoase și incestuoase, ce stau bine unor cezari.

În cartea despre baroc ca formă de existență, scrisă mult mai târziu, în anii când puterea lui de sinteză atinsese culmea, iar eliberarea de autoritatea covârșitoare a maestrului se produsese (nerezistând sirenelor unei insidioase corupții... dar nu vreau să anticipez), Papu explică în ce condiții stilul baroc ajunge să domine scena culturală a unei epoci. Barocul, spune el, este stilul unei societăți